

I skyggen af Rusland – en historie om imperier og interessesfærer

Kultur- og videnskabspaladset i Warszawa står tilbage som et af de markante levn efter sovjettiden. Foto: Wikimedia Commons

Allan Have Larsen 13.04.2023

RUSLAND // BOGANMELDELSE – Rusland har i efterkrigstiden ekspanderet meget og netop pga. sin størrelse udsat mange stater og nationer for det, som landet selv hævder at være offer for, nemlig livstruende invasioner udefra. Sådan skriver historikeren Vibe Termansen blandt andet i sin seneste bog, som Ruslandsekspert Allan Have Larsen kalder særdeles kompetent.

I skyggen af Rusland. En historie om imperier og interessesfærer

Af Vibe Termansen

Gads Forlag, 224 sider. Kr 269,95

Bogen er udkommet

Vibe Termansens **seneste bog** skildrer tiden fra den 23. august 1939 til den 24. februar 2022. Det vil sige tiden fra Molotov-Ribbentrop traktaten bliver underskrevet i Moskva i 1939 og frem til Ruslands fuldskalainvasion af Ukraine den 24. februar 2022.

Perspektivet er altovervejende de små øst- og centraleuropæiske landes oplevelse af denne periode, og mere konkret hvordan det er at ligge i, hvad en stormagt/supermagt hævder er dens interessesfære.

Molotov og Ribbentrop i 1939. Foto: Wikimedia

Commons

Forfatteren skriver selv, at der ikke er tale om ny forskning, men allerede kendt viden. Forfatterens brug af denne allerede kendte viden er særdeles kompetent og giver spændende vinkler på, hvad det vil sige at være placeret mellem Rusland og Tyskland. En placering, som er gået hårdt ud over Polen og de tre baltiske lande, men variationer genkendes i alle landene i den tidligere østblok.

Man kan diskutere, om ikke tidsperspektivet burde være ændret til at starte den 30. september 1938, således at München-aftalen også var kommet med. München-aftalen overlod som bekendt det overvejende tyskbefolkede Sudeterland i Tjekkoslaviet til Tyskland, mod at Hitler lovede ikke at ekspandere yderligere.

Inddragelse af München-aftalen ville have bidraget med endnu en årsag til Centraleuropas angst for, at stormagter handler hen over hovedet på dem og ikke inddrager dem i forhandlinger om netop disse lande. München-aftalen er også en del af baggrunden for pagten mellem Tyskland og Sovjetunionen i 1939. Stalin frygtede, at England og Frankrig med München-aftalen ville vende Hitlers aggression mod øst.

Skæve vinkler

Bogen er i det store og hele kronologisk opbygget og består af 11 kapitler fordelt over 3 dele. Del 1 redegør for perioden fra 1939, til Jerntæppet sænker sig over det europæiske kontinent i slutningen af 1940'erne. Som forfatteren selv gør opmærksom på, så blev resultatet af dette "tæppefald", at "Centraleuropa" forsvandt.

Nu var der kun øst og vest i Europa, og ikke noget derimellem. Ikke altid logisk ud fra objektive geografiske kriterier (Prag ligger vest for Wien etc.). En arv, der stadig er nærværende i hele regionen, og fænomenet "imaginær geografi" opleves næppe bedre end i denne del af verden. Man bliver ikke populær af at sige, at man er i Østeuropa, hvis man befinder sig i Krakow, Prag, Budapest eller lignende.

I sagens natur er det tungt stof, men skæve vinkler og gode historier gør, at alle tragedierne trods alt glider forholdsvis let ned

Del 2 omhandler de mest dramatiske år i Østeuropas efterkrigshistorie (DDR 1953, Ungarn 1956, Tjekkoslaviet 1968 og Polen 1980-81). Del 3 er en perspektivering med fokus på Natos østudvidelse og Ruslands syn på interessesfærer og geopolitik på baggrund af den nuværende krig i Ukraine.

I sagens natur er det tungt stof, men skæve vinkler og gode historier gør, at alle tragedierne trods alt glider forholdsvis let ned. Det gælder for eksempel den såkaldte afstemning i 1940 om, hvorvidt Estland skulle indlemmes i Sovjet. Et enkelt sted stemte 122 % for indlemmelse af Estland i Sovjetunionen, og resultatet blev offentliggjort før stemmeboksene lukkede.

Bemærkningen om at selv kommunister i Polen var (pave)stolte over, at en polak i 1978 blev pave, er faktisk også morsom – ikke mindst fordi det senere blev langt mindre morsomt for Polens kommunistparti, at en polak var blevet pave. Rent faktisk sendte Polens kommunistparti en lykønskning til paven, og det statslige tv sendte 3 timer direkte fra indsættelsen.

Det var første gang, polsk tv transmitterede en gudstjeneste. Det er også en fin iagttagelse, at Tjekkoslaviets forsøg på at indføre ”socialisme med et menneskeligt ansigt” i 1968 hurtigt fik komparative problemer. Hvis det kun var i Tjekkoslaviet, socialismen havde et menneskeligt ansigt, hvilket ansigt havde socialismen så i for eksempel Sovjetunionen?

Pavebesøg i Polen, 1987. Foto: Wikimedia Commons

Kontrafaktisk historieskrivning

Oftest anses kontrafaktisk historieskrivning for at være gøgeungen i historieskrivningens rede. Det kan man mene om, hvad man vil, men spændende er det. I særdeleshed i en region, der har været udsat for så mange dramatiske begivenheder som de lande, der under den kolde krig befandt sig i Sovjetunionens indflydelsessfære i Europa. Om Churchills berømte Fulton-tale fra 5. marts 1946 hedder det:

”Havde collegerektoren ikke været fræk, modig og selvbevidst nok til at sende en invitation til selveste den amerikanske præsident, Harry S. Truman, og havde Truman ikke taget imod invitationen og nederst på invitationen egenhændig skrevet til Churchill:

”Dette er en vidunderlig skole i min hjemstat. Hvis du kommer, præsenterer jeg dig. Håber du kan komme”, havde Churchill nok end ikke overvejet at tage den lange tur. Og havde Churchill ikke tabt parlamentsvalget i sommeren 1945 hjemme i Storbritannien, havde han måske slet ikke været så sulten efter at stå på samme scene som den amerikanske præsident.

Men alt dette skete faktisk – ligesom det ofte er en række af tilfældigheder, der gør store begivenheder mulige.”

Som forfatteren gør klart, var det en lang række af tilfældigheder, der gjorde, at lige netop datoen 5. marts 1946 kom til at udgøre en milepæl i historien om den kolde krigs start

Uanset om Churchill havde brugt ordet *jerntæppe* i denne tale på dette tidspunkt eller ej, ændrede det næppe på Stalins ønske om kontrol over Østeuropa, men som forfatteren gør klart, var det en lang række af tilfældigheder, der gjorde, at lige netop datoen 5. marts 1946 kom til at udgøre en milepæl i historien om den kolde krigs start.

Det gode ved kontrafaktisk historieskrivning er, at den fastslår, at verdenshistorien næppe er prædetermineret. Der kan faktisk træffes valg. Det blev der også gjort under krisen i Polen i starten af 1980'erne.

Med Gdansk-aftalerne fra august 1980 havde arbejderne i arbejderparadiset Polen kæmpet sig til retten til en fagforening, der var uafhængig af det kommunistparti, der jo egentlig hævdede at varetage netop arbejderklassens interesser. Som bekendt indførte general Wojciech Jaruzelski den 13. december 1981 krigsretstilstand i Polen.

Til dato er det en meget omstridt begivenhed i Polen. Reddede krigsretstilstanden Polen fra det større onde, som en sovjetisk invasion ville have været, eller forsinkede Jaruzelski systemskiftet i knap 10 år?

Det får vi aldrig at vide, og det er svært at forestille sig, at Sovjet i længden ville have accepteret en fri fagforening af Solidaritets størrelse og indflydelse i Polen. Imidlertid gør Termansen opmærksom på, at Jaruzelski 10. december 1981 sendte en forespørgsel til Moskva om, hvorvidt han kunne regne med sovjetisk militær assistance. Svaret var nej. Her kunne det have været spændende med en

længere redegørelse for kildesituationen. Hvem var det, der sagde nej, og hvor pålideligt var det?

Natos østudvidelse

Det måske mest aktuelle og spændende kapitel er kapitel 10, hvor historien om Natos optagelse af lande fra den tidligere Warszawa-pagt gennemgås. Med udgangspunkt i den amerikanske koldkrigsforsker Mary Elise Sarottes bog *Not One Inch. America, Russia, and the Making of Post-Cold War Stalemate* konkluderer forfatteren, at den daværende amerikanske udenrigsminister James Baker netop lovede Gorbatsjov, at efter at et samlet Tyskland kom med i Nato, ville Nato ikke optage en tomme mere land.

Et Rusland, der har en lang tradition for at definere sig i modsætning til Vesten, og at landet ser ikke bare Vesten, men i stigende grad også det liberale demokrati, som en fjende

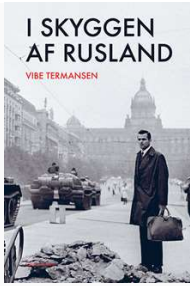
Som forfatteren også understreger, var det blot tale om et mundtligt tilsagn og ikke noget, der blev skrevet ned – modsat for eksempel Budapest-memorandummet fra 1994, hvor Ukraine accepterer at afgive sine atomvåben til Rusland, mod at Rusland, UK og USA garanterer Ukraines grænser.

Bogens force er netop, at den gør det klart, at vi på den ene side har en række lande vest for Rusland, der oplever et umætteligt sikkerhedsbehov på grund af det 20. århundredes barske historie i regionen. På den anden side har vi et Rusland, der har en lang tradition for at definere sig i modsætning til Vesten, og at landet ser ikke bare Vesten, men i stigende grad også det liberale demokrati, som en fjende.

Grund til optimisme?

På en meget tragisk baggrund slutter bogen på sin vis optimistisk. Den nu fængslede russiske oppositionspolitiker Vladimir Kara Murza har nemlig gjort opmærksom på, at de 17.000 fængslede for antikrigsvirksomhed i Rusland, er langt mere end de 7 personer, der i 1968 blev arresteret på Den røde Plads i Moskva efter Sovjetunionens invasion af Tjekkoslovakiet.

Så over et langt tidsspand er der altså tegn på, at der i den russiske befolkning er en større bevidsthed om, at det nytter, eller ligefrem er nødvendigt, at protestere aktivt mod egne magthaveres ugerninger.

Bogens omslag

Bogen kan med udbytte læses af alle, der er interesserede i Centraleuropas historie og i at forstå de spøgelse, der hjemsøger denne region. Bogen henvender sig ligeledes til ruslandsinteresserede, der er interesserede både i at forstå, hvilke skygger Rusland kaster på Centraleuropa, men også i Ruslands selvopfattelse.

For eksempel gøres der opmærksom på, at Rusland har oplevet mange invasioner vestfra (og øst- og sydfra), men at Rusland også selv har ekspanderet meget og jo netop pga. sin størrelse har udsat mange stater og nationer for det, som landet selv hævder at være offer for, nemlig livstruende invasioner udefra.

Først og fremmest henvender bogen sig til folk, der ikke har den store forhåndsviden om regionen. Der er allerede skrevet digre værker om Polens efterkrigshistorie, Ungarn 1956, Tjekkoslaviet 1968 osv. En bog på 200 sider + appendiks med nogle af de centrale kildetekster forbliver et oversigtsværk, men bestemt et læseværdigt et af slagsen.

[Læs mere om Rusland i POV her.](#)

[Find bogen her.](#)

Allan Have Larsen

Allan Have Larsen er cand. mag i russisk, religionsvidenskab og engelsk og har arbejdet og rejst meget i både Østeuropa og Rusland. 1998-99 underviste han i dansk for Nordisk Ministerråd i den russiske by Pskov og fra 2004-7 arbejdede